

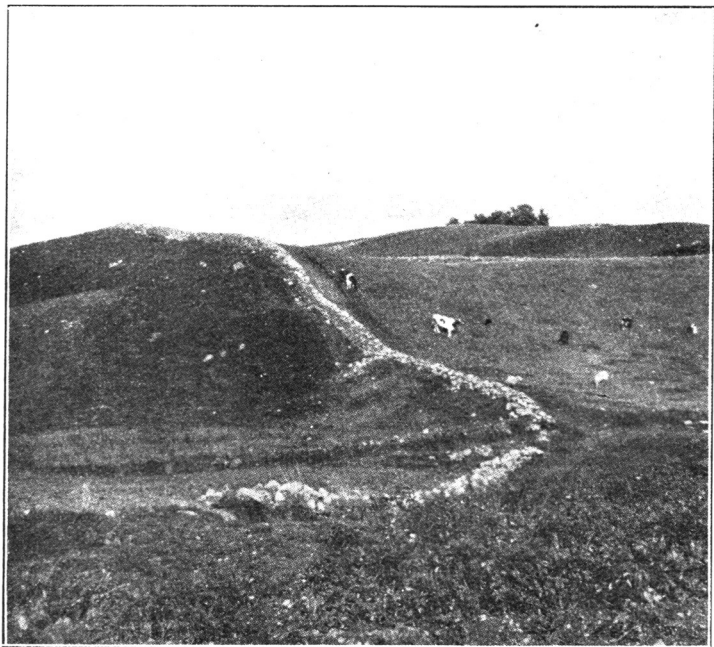
Hjelmslev Herred.

Historisk-topografisk skildret
af CHR. HEILSKOV.

Hjelmslev Herred, der hører til Aarhus Amts smukkeste og mest afvekslende Egne, udgør en Del af det østjydske Højland og har en stærkt kuperet Overflade, hvor Bakker, Dale og dybe Kløfter bestandigt veksler. Terrænet falder naturligt i fem Højdedrag eller Bakkeøer: 1) Vrold-Afsnittet mellem Skanderborg Sø og Mossø, 2) Leegaardslyst-Afsnittet nord for dette, 3) Fruering-Afsnittet mellem Skanderborg Sø og Stilling—Solbjærg Sø, fortsat sydpaa udenfor Herredet, 4) det nordlige Afsnit nord for sidstnævnte Sø, Illerup Aa og Vessø, og 5) Boes-Afsnittet mellem Vessø og Mossø. Det højeste Punkt i hele Herredet er Ørnekol i Fruering Sogn (130 m). Arealet er 32,375 Td. L. eller 178,4 □ Km.

Poul Harder har i sin Afhandling »En østjydsk Israndslinje og dens Indflydelse paa Vandløbene« (Danmarks geol. Unders. II R. 19) paavist, at der fra Engom nordøst for Vejle strækker sig en Israndslinje med Smæltevandsafflejringer over Aale, Vestbirk og øst om Skanderborg Sø op over Aarhusdalen og over Mundelstrup og Søften videre gennem Djursland. Denne Linie passerer gennem Hjelmslev Herred. Fra Hylke strækker sig nordpaa en udpræget Morænevold op mod Skanderborg Sø. Ved Skaarup i Fruering Sogn genfindes Randmorænen op ad Skraaningen af

Bakkepartiet ved Fruering, hvor Terrænet er overordentligt rigt paa store Sten, saaledes i det uopdyrkede Terræn sydvest for Storehøj og et andet ca. 1 Km. sydøst for Fruering. Linjen gaar nu lidt øst om Fruering By og herfra i nordvestlig Retning over

Parti af den stenede Israndszone sydøst for Fruering.

Nonnebjerg og Mallinggaard, tværs over Illerup Aadal og i nordlig Retning lidt østlig for Mesing. Videre herfra strækker Israndslinjen sig mod Nordvest til lidt nord for Venge, hvor den drejer i nordøstlig Retning, for vest om Søballe og Bjørnebjergene (Stjær Sogn) at naa ned i Aarhusdalen.

Jorderne i Herredet er overvejende sandede, dog findes Ler mange Steder, navnlig i den midterste og

østlige Del. Hartkornet udgør 1770 Tdr. Medens Frugtbarhedstallet (5: Tdr. H. pr. 100 Td. L.) for hele Aarhus Amt er 5,94, er det for Hjelmslev Herred 6,01, altsaa over Middeltallet.

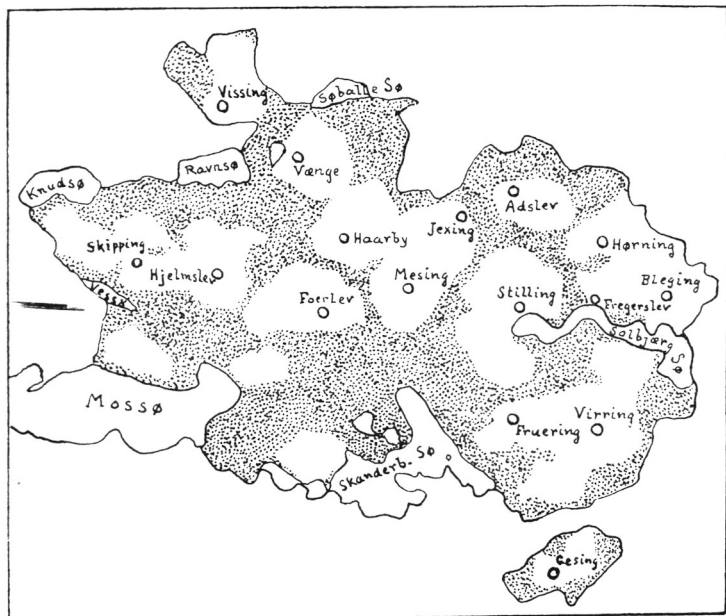
Hjelmslev Herred er ældgammelt Kulturland, hvilket bl. a. fremgaar af de mange gamle Bynavne. En i den nyeste Tid fremsat Teori¹⁾ gaar ud paa, at Bynavne med Endelsen -inge (jydsk -ing) er de ældste i Danmark — maaske endog gaar flere hundrede Aar tilbage før Kristi Fødsel. Af disse Navne findes der her i Herredet ikke mindre end 7 sikre (Stilling, Gesing, Virring, Fruering, Hørning, Mesing og Vissing), hvortil vistnok maa lægges 3, hvis Navneformer er noget udviskede (Blegind, Jeksen og Venge). Nyere Forskere har antaget, at Steder paa -inge oprindeligt var mindre, beboede Omraader, hvor en vis Familie eller Stamme hørte hjemme og flyttede om med deres Telte uden nogen egentlig fast Bebyggelse²⁾. Saadanne afsondrede Strøg eller Græsgange kan da have været beboede af Hørninge, Mesinge, Virringe o. a. paa samme Maade som man nutildags taler om Falstringer, Færinge, Skaaninge osv. Disse -inge-Byer ses som oftest at ligge paa høje og tørre Steder (i al Fald for Hjelmslev Herreds Vedkommende), hvilket synes at tyde paa, at man oprindeligt har opsøgt og bosat sig paa de højere liggende Strøg, hvor Jordbunden var lettest at opdyrke og behandle. Omstaaende Kortskitse

¹⁾ Se H. V. Clausen: „Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse“ i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1916.

²⁾ „Det [är] högst sannolikt, att långt innan den fasta byn uppstod, samma område burit namn efter den släkt eller klan, som där idkade ett mere tillfälligt åkerbruk eller betade sin boskap“. (Hellquist i „Göteborgs högskolas årsskr. 1905, S. 212.)

viser Udbredelsen og -inge-Byerne i Hjelmslev Herred og de formodede yngre Byer med Endelsen -by og -lev¹⁾.

Et andet Vidnesbyrd om Herredets tidlige Bebyggelse er de mange jordfaste Oltidsminder — noget over 300 — alle Gravhøje med Undtagelse af en halv Snes

Kort over Oltidsbebyggelsen i Hjelmslev Herred²⁾.

Stendysser. Heraf er dog over Halvdelen dels ødelagt, dels forsvunden. De fleste Fortidsmonumenter er fundne i Dover Sogn.

At Herredet ogsaa i Middelalderen har været stærkt befolket, derom synes de mange nu forsvundne Kir-

¹⁾ Byerne med Endelsen -lev (-løv) antages at stamme fra Tiden omkring Folkevandringen.

²⁾ De skraverede Arealer betegner formodede Skove, Moser og andre uopdyrkede Strækninger.

ker og Kapeller at vidne. Af saadanne har man Efterretning om følgende 6: Vrold, Rindelev, Kejlstrup, Illerup, Boes og Nørre Vissing — altsaa med de nu staaende (Skanderborg Slotskirke og Filialkirken ved Ry Station ikke medregnede) ialt 16 Kirkebygninger i Herredet.

Skønt Hjelmslev Herred er gammelt Kulturland, har det dog altid været gennemvævet med Skove, paa hvilke det endnu er rigt. De nuværende Skove er dog i Almindelighed splittet i mindre Stykker. Det største sammenhængende Skovareal er det, der strækker sig syd og øst for Ravnsø i Dover og Venge Sogne. Ialt findes der 3045 Td. L. Skov eller 10 % af Herredets Areal. Skovens Omfang er i Tidernes Løb stadigt bleven formindsket ved Vanrøgt og hensynsløs Hugning, og endnu i 1757 tales der om, at Skovene i Skanderborg og Aarhus Amter »aftager overmaade¹⁾. Det har dog vist særlig været i den første Svenskekrig, 1644—45, at Skovene har faaet deres Bekomst. Hvad Træbestanden paa den Tid angaar, synes den at have været omtrent $\frac{2}{3}$ Bøg og $\frac{1}{3}$ Eg samt en ringe Mængde Ask og Esp.

Skovene har tidligere været rige paa Vildt, navnlig Kron- og Raadyr. Om den kgl. Vildtbane i Hjelmslev Herred berettes der 1645: »Belangende Wildbanen Vdj samme Herritt, da enddog dend vdj warende feide²⁾ Meget aff fienden er bleffuet Offuerstrippet, och Diurene forschutt, dog allige well ehr funden och Seet Diur aff Stoere och Smaa Stycker Nesten paa alle schouffuene i forne Herritt³⁾. Arent Berntsen skriver

1) Hofman: Oecon. Betragtn. over Aarh. Stift, S. 97.

2) Fjendens Indfald i Jylland under Torstenson og Wrangel 1644.

3) Beckers Orion. 1851, S. 218. — I 1590 gav Kongen, der havde erfaret, at den ene af de to Dyrevogtere i Skanderborg Len

1656, at »udi Skowene [i Aabo Syssel] er gemenligen god Jagt aff allehaande Wilt, store Diur, Harer, Refve, &c. særdelis omkring Skanderborg (foruden den rette Kongl. Maysts. indhegnede store Dyrhafve) findis saa mangfoldigt stort Wilt, at den giennemreisende Mand det næsten gandske for en Dyrhafve maa acte oc ansee. Hvorfor ocsaa Kongl. Mayt. samme Egn, som en egen Wildbane eller Frihed sig forbeholdet hafver¹⁾. I Skanderborg Dyrehave var der i det 16. Aarhundrede en Mængde Vildsvin, og saa sent som i 1734 havde disse formeret sig saa overflødigt i Skanderborg Distrikt, at Rentekammeret resolverede, at de maatte skydes²⁾. Ja endnu ved Ryttergodsets Salg (1767) fandtes der en stor Mængde Vildsvin, men deres Antal aftog hurtigt, og de fleste bortdøde i den strænge Vinter 1788. Det sidste Vildsvin i Jylland skal være skudt ved Silkeborg 1801³⁾. Ogsaa Ulve har Eggen haft rigeligt af, som det synes. I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede afholdtes hyppige Ulvejagter, og endnu i 1811 skal en Ulv have revet en Kvie ihjel og angrebet et Føl paa Illerup Mark⁴⁾.

Hjelmslev Herred, der i Kong Valdemars Jordebog (1231) skrives »Hialmæslefhæreth«, men allerede 1460

for nogen Tid siden var død og den anden aftakket, Lensmanden Befaling til at ansætte to nye, den ene (der skulde være ridende) i Ry Birk og den anden i Hjelmslev Herred, samt til at sætte deres Besoldning og Underholdning „saa lavt som muligt“. (Kancelliets Brevbøger.)

1) Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed, S. 139.

2) Hübertz: Aktstykker vedr. Staden og Stiftet Aarhus. III, 190.

3) Orion 1851, S. 91.

4) Fam. Leegaards Optegnelser, Manusk. paa Statsbibl. i Aarh.

»Hielmsløff« Herred, har Navn efter en forsvunden Landsby Hjelmslev i Dover Sogn. Herredet hørte i Middelalderen til Aabo Syssel; senere kom det under Skanderborg Len (Amt). Dette kom 1793 under Aarhus Amt, men blev 1824 atter selvstændigt, indtil det endelig 1867 paany blev lagt under Aarhus Amt. Herredets Segl, der kendes fra Hyldningsfuldmagterne 1610 og 1648, er ret fattigt, da det kun har et dobbelt H i et Skjold med Overskriften: HIELMSLEF · HERRETZ · INDZEGEL · Et lignende dobbelt H findes ogsaa i Hasle og Hads Herreders Segl.

Mindre Dele af Herredet har forhen udgjort særlige Birker. 1490 gav Kong Hans Stadfæstelse paa Dover Birk, at Illerup og Alken herefter skulde blive sammen »vdj itt frij byrek til Emcloster til euigh tid«¹⁾. Den samme Stadfæstelse blev fornyet 1546 af Christian III, der desuden lagde Venge og Haarby til Dover Birk²⁾. Ved et aabent Brev af 7. Oktober 1560 til Bønderne i Ry, Dover, Tørring (∴ Taaning³⁾), Ore (∴ Vor) og Vissing Birker skulde disse smaa Birker herefter slaas sammen og udgjøre ét Birk med ét Ting³⁾. Tingstedet kom til at ligge udenfor Øm Kloster. Denne Ordning ændredes 1573 til, at Dover, Ry og Vissing Sogne samt Salten skulde søge ét Birketing, der lagdes ved Ry og fik Navnet Ry Birketing⁴⁾. Endelig bestemtes det ved aabent Brev af 16. Januar 1573, at Kronens Gods i Ring (∴ Fruering), Vitved, Venge, Skanderup og Ille-

¹⁾ Ældste d. Archivreg. I, 231 (i det følgende citeret som Æ. d. A.).

²⁾ Anf. St.

³⁾ Kancelliets Brevbøger (i det følgende citeret som K. B.).

⁴⁾ Æ. d. A. I, 258.

lerup Sogne samt Svejstrup og Bjestrup skulde være et frit Birk og kaldes Skanderup Birk¹⁾. Dette Birk ophævedes atter 20. December 1687. Endelig nævnes i Aarene 1544—47 et »Wrolle birck«, som Hans Stygge havde i Forlening²⁾.

Som Følge af Skanderborg Slots Beliggenhed i Herredet ejede Krønen tidligt meget Jordegods i dette og i de tilstødende Egne. Øm og Ring Kløstre besad ligeledes adskilligt Gods her; og da dette efter Reformationen gik over til Krønen, var vel næppe nogen Befolkning paa den jydsk Halvø nærmere til Betegnelsen »Kronjyder« end Skanderborgegnens Bønder. Disses Livsvilkaar var i det hele præget af Slottet og de kongelige Herskabers umiddelbare Nærhed. Det gav en Del Begunstigelser, men ogsaa visse Besværligheder, som da Kronens Bønder i Hjlemslev Herred i Slutningen af det 16. Aarhundrede klagede over, at de besværedes meget af Avlen til Skanderborg Slots Ladegaard og paa anden Maade, fordi [de boede nærmest ved Haanden. Klager til Kongen hjalp i Reglen, som ogsaa i dette Tilfælde, da Lensmanden, Claus Glambech, 24. Januar 1583 fik Ordre til at skifte Ladegaardsmarken paa en rimelig Maade mellem de under Slottet liggende Herreder, for at nogle ikke skulde besværes mere end andre og Arbejdet blive bedre gjort³⁾,

Omkring Midten af det 17. Aarhundrede var Befolkningen meget forarmet paa Grund af Svenskernes Indfald i Jylland under Torstenson og Wrangel 1644—45. I en Beretning om Tilstanden paa den Tid

¹⁾ K. B.

²⁾ Danske Mag. 4. R. IV, 218.

³⁾ K. B.

siges det, at da Herredet ligger paa Alfarvejen fra Skanderborg til Aarhus, Randers og Ry, »huor fienden Gemeenlig haffuer taget sin March, Och vnder tiden der paa Adtschellige Steder, vdi femb Dage, och Netter tillige, Med Heelle Troupper, Liggett Offuer och der vdtærrit Alt Huisz Forrefanttisz, Aff Prouiant, Korn och foder, Forvden Iidelig Plyndren, och Paalagde Contribution som aff samme Herritt tilforn vdgiffuen waar, Och ellersz paa Adtschellige tider aff Fienderne saa Ilde Medfahen, att Mange dervdoffuer derrisz Brød, Haffuer Motte Betledt, Skall der forefindisz Gandsche faae vdi samme Herritt, som kand formaae, eller Taalle, at vdgiffue nogett, forhaabesz dog att komme paa foede igien, saa frembt de for dette Aarsz Landgilde, Saa och for huisz de Resterede med der Fienden komb i Landett bliffuer forschaa-nitt«. Om Skanderup og Ry Birker berettes noget lignende. I Skanderup Birk var 3 Gaarde bleven øde og en Mands Lade med Korn og alt afbrændt¹⁾.

1685 indtraf der stor Misvækst i hele Skanderborg-Eggen, i hvilken Anledning der lyder hyppige Klager fra Bønderne med Bønner om Nedsættelse af Landgilden o. desl. I 1746 hjemsøgte Herredet som forøvrigt hele Landet af den store Kvægpest.

Som bekendt oprettede Frederik IV i Aaret 1717 sine 12 Rytterdistrikter, der hvert især skulde tjene til Underhold for et Rytterregiment. Det skanderborgske Rytterdistrikt kom til at bestaa af det tidligere kongelige Jordegods samt af tilkøbte nærliggende Gaarde og Ejendomme. I de større Gaarde i Distriktet var Rytterne indkvarterede, og Markerne

¹⁾ Orion. 1851, S. 223—25.

var udlagte til Græsning for Hestene, der om Vinteren var opstaldede i Skanderborg¹⁾.

Efter 1721 lod Frederik VI sine bekendte grundmurede Skoler opføre, 20 i hvert Rytterdistrikt. Af det skanderborgske Distrikts »Rytterskoler« laa de 5 (Skanderup, Stilling, Virring, Hørning og Venge) i Hjlemslev Herred.

I 1767 stillede det skanderborgske Ryttergods til Auktion i Dagene 23.—28. April. Ved denne Lejlighed købte de fleste Bønder deres Gaarde til Selvejendom. I Aaret 1843 var alt Bøndergods i Hjlemslev Herred Selveje med Undtagelse af 23 Gaarde i Fruering Sogn og en Del Huse i dette og i Venge Sogn²⁾.

Paa Grund af sin centrale Beliggenhed i Østjylland ligger Hjlemslev Herred saa at sige paa »alfar Vej«. Fra ældgammel Tid af har den store østjydske Hovedlandevej gaaet gennem Herredet. De jyske Veje var i ældre Tider meget »onde«; og endnu 1843 hedder det, at naar undtages den fortrinlige af Vej- og Ingeniørkorpset anlagte, men dengang endnu ikke færdige Chaussé fra Horsens over Skanderborg til Aarhus, var Vejene i Amtet daarlige; men i Hjlemslev—Gern Herreders Jurisdiktion kulminerede Vejenes Sletthed og gik paa sine Steder til »en Yderlighed, som mildest talt maa kaldes utilladelig, saafremt ellers en Vejs Hovedbestemmelse er, at den skal befares³⁾.

Gennem Herredet gaar den østjydske Jærnbane-

1) Om det skanderborgske Rytterdistrikt se iøvrigt S. Nygårds udførlige Afhandling i Aarh. Stifts Aarb. 1919.

2) Schythe: Skanderb. Amt, S. 30.

3) Anf. St., S. 491.

linje, hvoraf Strækningen fra Fredericia til Aarhus aabnedes 4. Oktbr. 1868. Tværbanen fra Skanderborg til Silkeborg (og senere videre til Skern) blev indviet 2. Maj 1871.

Paa Grund af Terrænforholdene ansaa man tidligere Hjelmslev Herred for at være af særlig strategisk Betydning. Oberstløjtnant Læssøe skal da ogsaa i den første slesvigske Krig have ønsket, for det Tilfælde, at Krigen skulde blive ført op i Jylland, at den egentlige Skueplads da maatte blive forlagt til Egnen omkring Skanderborg. Under General Ryes Tilbage- tog op i Jylland 1849 indtog han ogsaa med sit Korps denne Stilling i Maj (fra 13. til 22.). Det kom ogsaa her til nogle smaa Skærmydsler med Fjenden, men ellers vides ingen større krigerske Begivenheder at være forefaldne i Herredet — naar undtages de Kampe, der i Middelalderen har staaet om Skanderborg Slot.

Hjelmslev Herred omfatter foruden Købstaden Skanderborg, der her ikke skal behandles, følgende 10 Sogne: Skanderup, Stilling, Fruering, Vitved, Blegind, Hørning, Adslev, Mesing, Dover og Venge. I Fortiden har Herredet dog ikke haft ganske de samme Grænser som nu; saaledes har Nørre-Vissing og Søballe hørt til Framlev Herred; derimod hørte Ry Sogn endnu i det 18. Aarhundrede under Hjelmslev Herred. 1460 udstedtes der et Sandemændsbrev om Markskæl mellem Hjelmslev Herred og Tyrsting Herred og mellem Æm Kloster og Vissing Kloster »udaf Solebecks Aa og Midtstrømmen thil Woszgaard«¹⁾

¹⁾ Æ. d. A. I, S. 182.

Ved disse Vandløb kan vel næppe forstaas andet end Gudenaas mellem Gudensø og Mossø. Vosgaard er Stedet, hvor Mossøs Vand løber ind i Gudenaas (Omtales senere).

Herredets Folketal (Skanderborg Købstad ikke medregnet) har siden den første Folketælling i 1787 været følgende:

Aar:	1769	1787	1801	1834	1840	1860	1890	1901	1911
	3713	3787	4312	5494	5808	7146	8270	8217	9186

Herredsfogder i Hjlemslev Herred.

(En Parentes om det første og sidste Aarstal i denne og følgende Fortegnelser over Embeds- og Bestillingsmænd betegner, at vedkommende har været i Embedet i det mindste i dette Tidsrum, men muligt baade før og efter det angivne Aarstal.)

(1570–71). Søren Pedersen i Mesing. Han nævnes 2. Oktbr. 1570 og var en af de Herredsfogder, der den 2. Oktbr. 1571 fik Ordre til at vurdere Jorderne i Emborg, som Kongen da vilde fæste bort til Bønder¹⁾.

1661. Jørgen Jensen i Stilling nævnes som Herredsfoged i Frederik III' Matrikel.

(1662)–81. Oluf Pedersen Freesløf, f. ca. 1617. Hans Bestalling blev konfirmeret 16. Decbr. 1662 og 18. Aug. 1671. Ca. 1657 blev han gift med Kirsten Madsdatter, f. ca. 1632, † 2. Juli 1689. Han har vel boet i Fregersløv og taget Navn af denne By, hvor han døde 24. Maj 1681 (begravet 30. Maj). En Gravsten over ham og hans Hustru er indmuret i Hørning Kirkes Vaabenhus. Han havde 8 Børn.

1681–88. Michel Rasmussen, udnævnt 28. Juli 81; 1687 blev han tillige Birkefoged i Skanderup og Ry Birker.

1688–95. Rasmus Knudsen i Vengegaard — nu Sophiendal — (en Søn af Knud Andersen, sammesteds), udn. 2. Juni 1688. Forinden havde han været Birkefoged i Skanderup Birk (se under dette).

¹⁾ K. B.

1695—1717. Jørgen Pedersen, adjungeret Formanden 20. Febr. 1694, udn. 6. Maj 95, konf. 23. Dcbr. 99. Han var tillige Slotsfoged paa Skanderborg Slot. Herredstinget holdtes i hans Tid „en stor Mils Vej fra Byen“ [ø: Skanderborg]. 1704 og 05 søgte 11 Borgere i Skanderborg om tillige at faa ham ansat som Byfoged i deres By, hvilket dog ikke lykkedes, idet Skanderborg først flk sin egen Byfoged i 1760. Jørgen Pedersen døde i sin Bopæl paa Skanderborg Slot 6. Febr. 1717.

1717—19. Gotfried Becker, udn. 12. Marts 17. En Gravsten over ham uden Aarstal ligger i Skanderup Kirkes Vaabenhus. Han er vist den Becker, der døde som Slotsfoged 1740. 15. Juni 1719 blev det Skanderborgske Distrikts Birk oprettet; herunder henlagdes Framlev, Sabro, Hjelmslev Gern Herreder samt Stykker af Vor og Tyrsting Herreder. 4. Dcbr. 1801 blev Hjelmslev og Gern Herreder lagt sammen og forbundet med Byfoged- og Byskriver-Embedet i Skanderborg. En Fortegnelse over By- og Herredsfogder siden den Tid findes i L. Thane: Skanderborg, S. 273.

Herredsskrivere i Hjelmslev Herred.

(Tillige Birkeskrivere i Skanderup Birk.)

(1662)—66. Christopher Pedersen Bagge, konf. 16. Dcbr. 62.
 1666—87. Lauritz (Lars) Christopher Bagge (vistnok Søn af foregaaende), udn. 30. Juni 66, konf. 30. Septbr. 70.
 1687—1719. Johan Haagensen Møller, udn. 20. Dcbr. 87, konf. 26. Dcbr. 99. Han var læster af Ry Mølle og en formuende Mand, f. ca. 1731. Enken, Anne Poulsdatter, overlevede ham i mange Aar. (Om ham og hans Familie se Aarh. Stifts Aarb. 1917, S. 115—18.)

Birkefogder i Skanderup Birk.

(1575—83). Rasmus Juel i Gesing, Herredsfoged i Hads Herred, var tillige Birkefoged i Skanderup Birk. 3. Juni 1575 blev han fritaget for Halvdelen af sin Landgilde, saalænge han var Birkefoged, og 27. Dcbr. 1580 bevilges der ham Frihed for Landgilde, Ægt og Arbejde af hans Gaard, fordi han maa forsømme sin egen Næring for at sidde paa Hads Herredsting og Skanderup Birketing¹⁾. Rasmus Juel havde

¹⁾ K. B.

en Søn, til hvem Faderen fæstede Hovedstrup Gaard (nu Rodsteenseje) for 200 gl. Daler, i hvilken Anledning Kongen 30. Jan. 83 eftergav ham det ene Hundrede Dl.¹⁾. Sandsynligvis har det ogsaa været en Søn af Rasmus Juel den Rasmus Rasmussen J. (f. i Gesing i Skanderup B.), der var værkbruden, hvorfor Hospitalsforstanderen i Aarhus 10. Febr. 1609 fik Missive om at indtage ham i Aarhus Hospital, naar der blev Plads ledig²⁾.

1625. Knud Andersen i Vengegaard nævnes i Lensregnskaberne 1625.

1661. Christen Pedersen i Sim³⁾.

(1662)–87. Rasmus Knudsen i Vengegaard (S. af den næstforegaaende), konf. 16. Decbr. 62 og 14. Sptbr. 70. I 1666 anklagede Mads Andersen i Foerlev ham for forskellige Ulovligheder i sin Embedsførsel. Han havde saaledes holdt Skanderup Birketings Ret i Skanderup (o: Skanderborg) By i Ting-skriverens Hus i Stedet for ved det forordnede Sted (hvor nævnes ikke). Rasmus Knudsen erkendte dette Forhold, men hævdede, at det var sket „ud af Fornødenhed, naar man ikke her ude ved Tingstedet for Guds Vejrlig kunde skrive i Tingbogen, formedelst vi ingen Tinghuus have⁴⁾. 1688 blev han Herredsfoged i Hjlemslev Herred.

1687–88. Michel Rasmussen, Birkefoged i Skanderup og Ry Birker (se under Herredsfogder).

2 Juni 1688 blev Skanderup Birk lagt under Hjlemslev Herred.

Birkefogder i Ry Birk.

15.–1578. Søren Jensen, „Foged i Ry“, nævnes i K. B 5. Aug. 78 og har da rimeligvis været Birkefoged.

1578–87. Rasmus Jensen i Sim, blev formodentlig beskikket 8. Septbr. 78, da han fik Forleningsbrev paa Kronens Part af Korntienden af Dover Sogn for en aarlig Afgift af 16 Ørtug Rug og 4 Ørtug Byg; dog forbeholdt Kongen sig Tienden, naar han selv var paa Skanderborg Slot, men

¹⁾ Anf. St.

²⁾ Anf. St.

³⁾ Fr. IIIs Matr., Rigsark.

⁴⁾ K. Hansen: Skanderborg, S. 70.

Rasmus Jensen skulde saa heller ingen Afgift svare. Det befaledes Bønderne at tiende retfærdigt og levere Tienden i Kærven, da R. J. ellers skulde have Fuldmagt til i Lensmandens eller hans Fuldmægtigs Nærværelse at lade Bøndernes Korn kaste og siden straffe dem, hvis de havde forset sig¹⁾. 1587 siges der imidlertid, at R. J. „nu er beskikket til Birkefoged i Ry Birk“. Da han i den Anledning maa forsømme sin egen Næring meget, blev han fritaget for Landgilde, Ægt, Arbejde og anden Tyngde af sin Gaard, saalænge han var i Bestillingen, dog skulde han holde Gaarden ved god By-ning²⁾.

(1608—25). Anders Rasmussen i Sim (formodentlig Søn af foregaaende) omtales i K. B. 2. Dcbr. 08, da han blev beskikket til Birkefoged i „Ris“ Birk (aabenbart Fejlskrift for Ry Birk) og til at tage vare paa Kronens Skove. Da han paa Grund af denne Bestilling var nødt til at forsømme sin egen Næring meget, blev han fritaget for Landgilde, Ægt og Arbejde af sin Gaard. 19. Septbr. s. A. havde han faaet Stadfæstelsesbrev paa Livstid paa Kronens Part af Korntienden af Dover Sogn³⁾. Han nævnes ogsaa i Lensregnskaberne 1625.

1668—87. Niels Christensen, udn. 8. Jan. 68, konf. 7. November 70.

20. Dcbr. 1687 blev Ry Birk lagt under Hjelmslev Herred.

Birkeskrivere i Ry Birk.

16.. - 83. Niels Sørensen.

1683—87. Johan Haagensen Møller. udn. 24. Novbr. 83.
(Se under Herredskrivere.)

¹⁾ K. B.

²⁾ Anf. St.

³⁾ Anf. St.

Kort over Skanderup Sogn.

Skanderup Sogn

er Anneks til Skanderborg Købstad, hvis Jorder deler det i 3 fra hverandre adskilte Dele, en østlig en nordlig og en vestlig. Jorderne er for Størstedelen højtbeliggende, bakkede og frugtbare, dog mod Vest flere Steder sandede. Det højeste Punkt er 121 M. og ligger i den østlige Del.

Sognet, der har sit Navn efter den forsvundne Landsby Skanderup, faar sit eget Præg ved de større og mindre Søer, som omgiver og indesluttet af det. I Sognet findes en Del Skove, som skal omtales under de enkelte Afsnit. Den østjydske Hovedlandevej fra Kolding til Aalborg gaar gennem Sognets vestlige og østlige Del; det samme gælder den østlige Længdebane, der har Station i Sognet (Skanderborg Station).

I 1690 fandtes i Sognet ialt 43 Gaarde, 1 Hus og 2 Vandmøller. Under Skanderborg Rytterdistrikt laa

1721 30 Gaarde og 2 Møller. 1808 var der ialt 50 Gaarde, hvoraf 9 udflyttede, samt 32 Huse; 1828 var Tallet steget med 1 Gaard; 1857 var der 62 Gaarde og 58 Huse og 1901 tilsammen 281 Gaarde og Huse. Indbyggernes Antal har været følgende:

Aar	1787	1801	1834	1840	1860	1880	1890	1901	1911
	703	693	998	1032	1246	1427	1583	1455	1549

I. Den vestlige Del

er højest mod Nord, hvor det ved Leegaardslyst naar til ca. 85 M. Benævnte Højdepunkter er Ørnebjerg (en Høj i Skanderborg Dyrehave), Klovenhøj, Julgrubbe Bakke, Brøkhøj, Olesbjerg¹⁾, Kolsbjerg og Møllebakke. Arealets Sydgrænse dannes af Taaning Aa, der forbinder Skanderborg Sø (1685 Td. L.) med Mossø, Jyllands største Indsø (3036 Td. L.). Ikke langt fra Aaens Udløb i denne Sø gaar den gamle Landevej fra Aarhus (forbi Skanderborg) til Horsens over Fuldbro ind i Vor Herred. Den nuværende Landevej (anlagt i 1840'erne) gaar ved Nybro over en Vig af Skanderborg Sø. Begge disse Broer er bekendte som strategiske Punkter under de slesvigske Krige. Nordgrænsen dannes af Illerup Aa, ved hvis Udløb i Mossø Vædebro fører over til Dover Sogn. (Denne Bro blev opbrudt af de danske Tropper i 1849.) Den smukke Henning (Henne) eller Lillesø²⁾ skiller Dyrehaven og Slotsholmen fra Skanderborg Byjorder, medens den af Ellebuske og Rør stærkt begroede Svanesø³⁾ (Trind

¹⁾ En Kæmpehøj paa Toppen af Olesbjerg, kaldet Annesbjerg-høj, blev forsøgt udgravet af en prøjsisk Officer i 1864.

²⁾ I gamle Dokumenter har jeg set den skrevet „Heignet“ Sø.

³⁾ Undertiden finder man ogsaa Svanesø benævnt Sortesø.

Sø eller Kabellaagesø) ligger helt indenfor Sognets Omraade med træbevoksede Bredder. (Her fangedes tidligere en Del Oddere.) En ca. 160 Al. lang Kanal forbinder Sortesø med Svanesø. En Engstrækning, der gaar fra Henning Sø til Nordenden af Sortesø (der vist her skal betyde Svanesø), kaldtes Rølløv¹⁾. I 1678 skødede Kronen til Landsdommer Peder Lerche en Afgift af »Rølou« Mose, 5 Afgifter, 1 Rusestade og 2 Tiendesteder i Rølou og i Lille Søbæk et lille Tiendested²⁾. Lille Søbæk kendes nu ikke mere.

Fiskeriet i ovennævnte Søer tilhørte forhen Kongen, der havde en Fiskemester paa Stedet. Ca. 1665 havde Slotsfogden Hieronymus Pfahl, der tillige var Fiskemester, tilladt to Bønder af Vrold »at sætte en Ruse for den Bæk, som løber ud af den ny Dam [Sortesø?] i Skanderborg Sø og kaldes Gundebæk og at drage for samme Bæk med Dragjærn efter smaa Fisk« mod at de aarligt skulde give $\frac{1}{2}$ Rdl. til Kongens Kasse. Men dette Fiskeri blev der sat en Stopper for ved en Ordre fra København om, at ingen maatte være Fiskemesteren behjælpelig med at fiske paa nogen Maade, og at han selv heller ikke maatte fiske uden nærmere Ordre³⁾.

Omtrent gennem Midten af Arealet strækker sig fra Skanderborg Sø til Mossø en Lavning, Vestermose, der skiller det større sydlige Højdedrag fra det mindre nordlige omkring Leegaardslyst.

Foruden den store Skanderborg Dyrehave og det lille Skovstykke Stenholt (mod Nord) findes der hist og her Smaakrat, Minder om tidligere Skove.

1) Karl Hansen: Skb., S. 76. Et nyt Hus paa Skanderborgs Vestergade har til Minde om Stedet faaet Navnet Rødløv.

2) Kronens Skøder II.

3) Karl Hansen: Skb.

Om disse vidner ogsaa Navne som Grøndallund, Nørskov¹⁾ og Nørholt foruden flere Marknavne. I Valdemars Jordebog nævnes »Wraghældæ & holte«, hvilket utvivlsomt maa tydes som Vrold med Skov (Holt). 1581 og 1595 omtales da ogsaa Vrold Skov; og den kan ikke have været helt lille, eftersom Aarhus Domkapitels Bønder i Aarhus og Skanderborg Len samt Kronens Bønder i Hads Herred i sidstnævnte Aar fik Missive om hver at køre 20 Læs Ved fra denne Skov til Skanderborg Slot²⁾. Under Fjendens Indfald i Jylland 1644 blev der rodhugget og ombrændt 87 Ege og 271 Bøge³⁾. Endnu 1731 eksisterede Vrold Skov af Navn, men i Realiteten var det ikke stort bevendt med den. Den var ganske vist 1½ Fjerdingvej lang og bred, men den var »saa godt som rent øde, der findes kun nogle faa gamle, afstovede [kappede] Bøgestumper og et lidet Holt ved Mossø, hvor der er nogen Opelskning af Risbøge«⁴⁾. I vor Tid opvokser der nu paa Vrold Skovs tidligere Areal flere mindre Gran- og Fyrreplantager.

Skanderborg Dyrehave (nu 180 Td. L.) var i Slottets Velmagtsdage en indhegnet Dyrehave, der ikke var tilgængelig for andre end de kongelige og Slottets Jæger. Fra Slotsholmen førte en Bro over til Skoven, og over denne gik en de kongelige forbeholdt Vej ud til den store Landevej ved Vrold. Skoven

¹⁾ 1701 bedstod Vrold Nørreskov af Bøg og en Del nye smaa Risbøge, som var opelsket paa et Sted kaldet Bøsmosholt. (Tingbogen.)

²⁾ K. B.

³⁾ Orion. 1851, S. 216.

⁴⁾ Saml. til jydsk Hist. og Top. 3. R. VI, 181. Skoven havde formodentlig allerede faaet sin Bekomst under Svenskernes Indfald i 1644—45.

var omgivet af et Plankeværk, hvori fandtes Porte med Laase for. I fordums Tid har der været aabne (og formodentligt for Dyrenes Skyld særligt indhegnede) Pletter i Skoven, hvilket ses deraf, at Kongen i 1615 tillader Lensmanden Lauritz Ebbesen at saa saa megen Boghvede og Havre i Dyrehaven, som han kan eragte gavnligt¹⁾. Af Videnskabernes Selskabs Kort fra 1789 fremgaar det, at kun den østlige Halvdel af Dyrehaven var tilbage som Skov dengang.

Ved Rytterdistriktets Oprettelse kom Dyrehaven ind under dette og købtes derpaa ved Ryttergodsets Auktion i 1767 for 5050 Rdl. af Prokurator Ulrich Christian Tolstrup i Skanderborg Ladegaarde, senere Byfoged i Skanderborg. Derefter ejedes Skoven af hans Søn, Exam. jur. Frederik Ludvig Tolstrup. Han maa imidlertid have haft finansielle Vanskeligheder, thi i 1824 bekendtgøres der i »Aarhus Stifts-Tidende« Nr. 23, at »den saakaldte Skanderborg Dyrehauge, med Bukholm, Fischerholm²⁾ og Ebbeløe, staaende for Hartkorn, Hovedgaardstaxt, Ager og Eng: 1 Td. 1 Skp. og Skovskyld 1 Skp. 3 Fdkr., tilhørende Frederik Tolstrup i Skanderborg, bliver ifølge Forligs- og Udlægshaverens Requisition opraabt til Bortsalg ved 3de offentlige Auktioner . . .«.

Herefter kom der følgende Indlæg fra Tolstrup i Nr. 29:

„Ved i dette Øieblik at læse i denne Stifstidende Nr. 23, en Publication af 6te dennes om Auction over min Eiendom Dyrehaven, kunde jeg og Enhver, der veed at Udlægget, hvorpaa Auctionen skulle grunde sig, først er effektueret den 30te f. M., ikke andet end studse; og det saameget mere som jeg havde erklæret Appel af de hele Retsforhandlinger, og til den Ende under

¹⁾ K. B.

²⁾ Disse to Lokalteter kendes nu ikke mere.

Forretningen begiært Beskrivelse deraf, som jeg ikke paa min Begiering endnu har erholdt. Men, med min sædvanlige Kulde oversaae jeg denne Bekientgiørelse og erindrede, efter Anekdoten, Studentens Ord til Biskoppen, da han opvartede denne med en Steen igiennem Vinduet, hvorpaa stod:

Jeg er udsendt
 Fra en Student,
 At lade Bispen vide
 Om han vil Bod
 For hidsig Blod
 Saa kan han i mig bide.

Og tænkte — hvad sandt mon være, at for en forfulgt og formeentlig fornærmet Mand, maa dog i det Mindste Døren for Retfærdighedens Tempel være aaben — og derfor indstiller jeg til det ærede Publikum: om det vil gjøre noget forgieves Skridt til den averterede Auction, da Overretsstævning skal til Paaanke af det Hele vorde af mig udtaget saasnart jeg har erholdt Beskrivning af det Passerede.

Skanderborg, den 18de Febr. 1824.

F. Tolstrup.“

Fredr. Ludv. Tolstrup døde i Skanderborg 28. April 1826, 64 Aar gl. Senere tilhørte Dyrehaven Johan Ludvig Jensen til Lundberg, der gjorde meget for at ophjælpe den temmelig forsømte Skov. Han byggede ogsaa her Landejendommen Sølund, hvor Skovens følgende Ejere har boet. 1885 købtes Dyrehaven af Skanderborg Kommune, der 2 Aar efter opførte en Pavillon med Restauration i Skoven, hvorfra der er Udsigt over Storesø.

I 1645 fandtes der et kongeligt »Lysthus« (Jagthus) i Dyrehaven, tækket med Tagsten og prydet med blytækkede Spir¹⁾. I en langt senere Tid fik Skoven andre Mindesmærker. I 1839 blev der rejst en Mindestøtte her til Erindring om Prins Ferdinands og Prinsesse Carolines Besøg i Skanderborg den 31. Maj

¹⁾ Orion. 1851, S. 208.

samme Aar. Og endelig findes her et Mindesmærke (rejst 1901) over Proprietær Paul Langballe til Maltinggaard.

Som før nævnt har Dyrehaven før haft en meget rig Dyrebestand. Frederik II lod saaledes Vildsvin indføre fra Udlandet. Den 15. November 1580 skrev han til sin Svigerfader, Hertug Ulrik af Meklenborg, om han vilde sende ham nogle Vildsvin, og den 25. December samme Aar takkede Kongen for de tilsendte Dyr. Ogsaa det følgende Aar blev der sendt Vildsvin fra Meklenborg til Dyrehaven¹⁾. Ogsaa Hjorte var der mange af. I 1596 fik Lensmanden Missive om at skyde 4 Hinde, som ingen Hjorte havde hos sig, og sende dem til Fru Dorette Lange, Jørgen Rosenkrantz' Enke, til hendes Husbonds Begravelse²⁾.

I 1645 hedder det om Dyrehaven: »Belangende Diurrene der inde, saa enddog at der er en ganske deel, der vdaff, aff fienderne bleffuen schudt, och borttagett, saa er dog seett paa Atschellige steder vdj Haffuen, nogle flocke Diur, aff store och smaa stycker — 80 Vngefehr³⁾).

Træbestanden i Skanderborg Dyrehave, der i det 17. Aarhundrede for en stor Del synes at have været Eg, er nu hovedsagelig Bøg. Ved Begyndelsen af forrige Aarhundrede ansaas Skoven for en stor Seværdighed paa Grund af sin frodige Trævækst. Tæt ved Pavillonon findes endnu en særlig gammel Eg, kaldet »Christian IV' Eg«. For Botanikere har Skoven Interesse som Voksested for den smukke og sjældne *Primula farinosa* (Melet Kodriver).

1) Erslev: Om de glubende Dyrs Undergang i Nørrejylland, S. 27—28.

2) K. B.

3) Orion 1851, S. 216.

Til Dyrehaven hører endvidere den dejlige lille skovgroede, af Turister saa velkendte Æbelø (3 Td. L.), som ligger i »Christian den Fjerdes Sø, dybt under Bøgeskygger«; som St. St. Blicher siger i »Trækfuglene«. Dens Navn kommer naturligvis ikke af Æbler, men ligesom dens Navnefælles ved den fynske Kyst og Byen Ebeltoft af et gammelt Ord, der betyder hvælv eller rundagtig — hvad der jo ogsaa passer godt paa Øens Form. Æbelø har tidligere været et yndet Forlystelsessted for Skanderborgerne. Om dens mange snurrige »Monumenter« i Begyndelsen af forrige Aarhundrede kan læses i Hist. Aarb. for Aarh. Stift 1908, S. 57—58, og Thane: Skanderborg, S. 84—85.

Paa Æbelø har der tidligere været en Hejrekoloni, ligesom der ogsaa har boet Aalekrager, Fugle, der nu er bleven meget sjældne her i Landet.

I Skanderup Sogns vestlige Del ligger kun den ene By

Vrold,

ved den gl. Skanderborg—Horsens Landevej, med Skole, Fattighus og Brugsforening. Byen omtales i Kong Valdemars Jordebog (1231), hvor den kaldes »Wraghældæ«, et Navn, der tyder paa høj Ælde. Langebek mener i en Note til Jordebogen i »Scriptores rerum Danicarum«, at Navnet maaske kommer af Vrag (Skibsvrag) og Hældning eller Skraaning. Det sidste kan nok passe til Byens Beliggenhed; men den første Del af S sammensætningen er rigtignok lidt dristigt fortolket. (Hvor skulde de Vrag være kommet fra?)

Vrold har i den katolske Tid udgjort et eget Sogn,

der endnu nævnes 1524 i en Fortegnelse over Landehjælpen. At Sognet ikke har været helt ringe, kan man skønne af det, der var paalignet det at yde i Landehjælp i Forhold til Nabosognene. Men det gik tilbage med Sognet, maaske særligt i Grevens Fejde; og saavidt man ved har der ikke efter Reformationen været holdt Gudstjeneste i Vrold Kirke. Efterhaanden forfaldt den da; og i Aaret 1585 ansøgte Niels Skram til Urup Frederik II om at maatte nedbryde Ruinen og bruge dens Materiale. Niels Skram fik ogsaa Tilladelsen i følgende Brev til Claus Glambech, Lensmand paa Skanderborg:

„Frederich etc. Wor Gunst thilforn. Wiid att osz elsk.e Niels Skram, wor Mand, Thiener och Embetzuand paa wortt Slott Drottningborg, haffuer vnderdanigst weritt begierendis at motte bekomme thett Thorn och gamble Mur, som staar vdj Wrolle ther for worth Slot Skanderborg, aff thend Kiercke offuerbleffuen, som samstedtz werett haffuer, thil Hielp thill sin Kierckes Forbedring wed hans Gaard Vrup [o; Østbirk Kirke]. Thett wij hannom naadigst vndt och beuillgett haffue. Dog met thend Beskeed, han paa egne Omkostning skall thend lade affbryde och afføre. Thij bede wij thig och wille, attu hannom samme Muer og Steen lader følge. Thermet befalendis etc.

Schreffuit paa wor Gaard Schouffgaard thend xij Dag Octobris Aar MDLXXXV⁽¹⁾).

Kirken har ligget paa Banken Øst for Skolen. Her er jævnligt opgravet Munke- og Kampesten samt enkelte Fraadsten. Ogsaa en grønglaseret Flise er funden.

Paa Grund af den nære Beliggenhed ved Slottet synes Vrold By tidligere at have været beboet af gamle Funktionærer derfra, idet afskedigede Tjenere og andre fik overladt Huse som en Slags Alderdomshjem. De mange Smaahuse, der ligger nedenfor

¹⁾ Danske Mag. 3. R. V, 171.

Kirkebakken — gamle og vejrbidte af Udseende — minder endnu derom.

Om en Smugkro, der i Slutningen af det 17. Aarhundrede fandtes i Vrold, fortæller Karl Hansen i sin Bog om Skanderborg. Den holdtes af Konsumptionsforvalteren i Skanderborg, Oluf Jespersen, der ikke havde kgl. Bevilling paa Krohold.

I 1647 omtales Præstekaldets Anneksgaard i Vrold. 1709 brændte Gaarden, medens den var beboet af Jens Hansen. Det oplyses af Tingbogen, at den ogsaa var brændt for ca. 35 Aar siden, da samme J. H. beboede den. — Sognepræsten i Skanderborg betalte aarlig 4 Rd. Hoveripenge af Anneksgaarden til den kgl. Kasse. Gaarden blev senere bortsolgt og var 1761 delt mellem 2 Fæstere, 1857 mellem 3 Ejere.

Vrold Skole har Provst Chr. Høegh i Skanderborg oprettet 1761 for egne Midler. 1860 blev den gamle Bygning nedrevet og den nuværende opført paa samme Sted.

Et Andelsmejeri («Brokhøj») paa Vrold Mark blev oprettet ca. 1887 og er nedlagt for faa Aar siden. En Vindmølle, ligeledes paa Marken, blev nedbrudt 1918.

En stor Del af Byen brændte 1822.

1699 afhørtes et Tingsvidne om den Stenbro, som løb gennem Vrold By og var »en Adel Lande Vey oc u-forsuarlig schal vere opbrut«.

Vrold synes at være bleven udskiftet sidst i 1870'erne. Ved den Lejlighed blev de fleste Gaarde (der fornemt laa i en Klynge i den søndre Ende af Byen) udflyttede paa Marken. 1761 bestod Byen af 12 Gaarde¹⁾. Ved Auktionen over Ryttergodset 1767 købtes Vrold By

¹⁾ Jordebog over Skd. Rytterdistrikt.

(7 Helgaard og 8 Halvgaard) af Amtmanden over Skanderborg Amt, Kammerherre v. Woyda, for 5366 Rdlr. Nu er alle Beboerne Selvejere.

I Bjerge og Søgaards »Danske Vider og Vedtægter« II, 381—88, er der meddelt et Videbrev for Vrold By af 1662.

Af gamle Marknavne, nu forlængst glemte, nævnes her efter Markbogen af 1683¹⁾: Aas-Tofterne, Adskær-Blokker, Bag Blebers (Blebeks?) Elle, Bierebare-Blokker, Blebers Blokker, Bremaae, Brehuoller (Bredehuller?), Brysbjerg, Egskovs-Blokker, Ejs-Agre, Elles Toft, Emmis Bakke(?), Espelunds-Ager, Gaasenæb-Blokker, Gammel-Toft, Kaabel-Vang, Kirketoft, Kragager, Lange-Huolle Vang, Lergravsblokkerne, Lille-Huolle, Muse-Bielle, Nedenskovs-Vang, Nydams-Blokkerne, Nørre Rugvang, Sjælsager, Staabæk Vang, Staks-Spjæld, Stebel-Vang, Steffelagre, Stensagre, Tejls Agre, Toftemarken, Vaares Vang, Vaarerings Bjærg, Vejbare Agre og Vejerholms Vang.

I en Genpart af et Udskiftningsdokument fra 1790 (nu i Vrold Skole) findes endvidere efterfølgende Navne: Blæbeks Elle (1683: Bag Blebers Elle), Dyvhøle, Fruerlund, Gammel-Fald, Gundberg, Hastrup Berg, Hagenskoukjer, Hyrde-Kier, Klingkjer, Møllerkier, Nørskoven, Nyedam, Pokkedam, Præstekonens Hauge, Puus-Blokke, Rødspielender, Sandvad, Senopblokker, Skaldbaneblokker, Skjelbøgen, Steenedmaal, Teilgrav, Tronbjerg, Ulvgravmaal og Weylmae Eng.

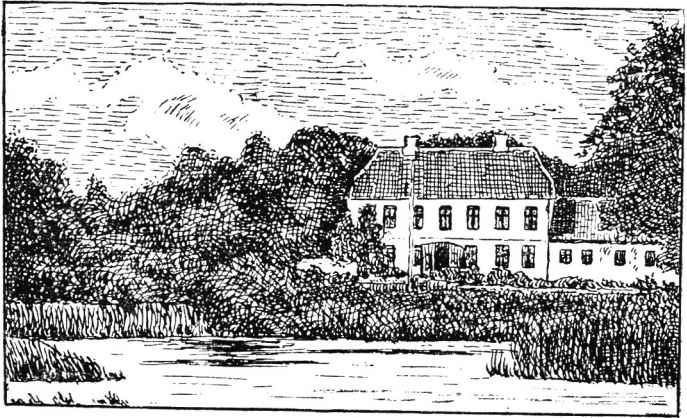
Ved Nybro mellem Vrold Mark og Horndrup Mark forefaldt der den 11. Marts 1864 en uheldig Begivenhed. Under General Hegermann-Lindencrones Tilbagetog holdt en Afdeling Soldater Vagt her. Da der nu i Mørket ankom en Styrke Syd fra, antog man dem for Fjender og skød paa dem, hvorefter den vagthavende Officer trak sig tilbage over Broen, lod denne afbryde og ilede med sine Folk til Skanderborg. Den næste Dag viste det sig imidlertid, at det

¹⁾ I Matrikelskontorets Arkiv i Kbh.

var en dansk Afdeling, der havde nærmet sig Nybro. Den uheldige Officer blev landsforvist og rejste til Amerika.

Enlige Bebyggelser.

Skanderborg Slotskirke ligger i Skanderup Sogn. Her skal blot henvises til Beskrivelsen af den i Bøgerne om Skanderborg.

Sølund, set fra Henning Sø.

Sølund, bekendt for sin smukke Beliggenhed i Kanten af Skanderborg Dyrehave tæt ved Svane- og Henning Sø, blev opført af Skovens Ejer, Johan Henrik Jensen til Lundbjerg. Den hyggelige Hovedbygning er i Datidens klassiske Stil med »afvalmet« Tegltag. 1845—53 ejedes Sølund af exam. jur. Johannes Peter Jensen, tillige Ejer af Dyrehaven, død 5. Aug. 1853, 42 Aar gl. (gift med Ane Cathrine Rindum), 1853—59 af Christian Levring, der gik Fallit, hvorefter Boet solgte Ejendommen til fhv. Kolonibestyrer i Grønland Frederik Valdemar Arntz (f. 1810, g. m.

Margr. Louise v. Beck) for 30,000 Rdl. foruden 2,525 Rd. kgl. Penge. 1859 solgte Arntz Sølund; siden flyttede han til Fredensborg, hvor han døde 2. Septbr. 1882. Den næste Ejer af Sølund var Henrik Chr. Leonhard Møller, der købte Ejendommen for 44,500 Rdl. og døde dér 1874. Hans Enke, Anna Vilhelmine f. Bøttern, havde Gaarden til 1885, da hun solgte den til Skanderborg Kommune for 120,000 Kr. tilligemed Skanderborg Dyrehave. Vrold By var nok ogsaa Liebhaver til Skoven og efter Sigende ogsaa kommen i Besiddelse af den, da Skanderborgerne ved en eller anden Snedighed fik Handelen forpurret, fordi de ikke undte de Vrold Bønder den attraaede Herlighed.

Østergaard oprettedes i den første Halvdel af forrige Aarhundrede af Premierløjtnant V. F. Bruun, Ejer af Leegaardslyst, som senere flyttede hen paa sin nye Ejendom. Han var en ivrig Sejlsportsmand og havde en Lystkutter liggende i Skanderborg Sø lige ud for sin Gaard. 1860 ejedes Østergaard af Ole Tønder Hunderup (g. m. Cecilie Juliane Wilhelmine Hoch); senere kom Gaarden til Brænderiejer N. Christensen i Skanderborg, der 1885 magesiftede Østergaard med tilhørende Teglværk med Hvids Bryggeri i Strømmen ved Randers. Bryggeriet var takseret til 30,000 Kr., Østergaard med Teglværk til 50,000 Kr. Senere har Østergaard i ca. 20 Aar været ejet af Skibsreder Fischer, hvis Enke 1912 solgte Gaarden til Landbrugskandidat Frantz A. Skaaning.

Johannelund ejedes i 5 Aar af Anton Pedersen, derefter i $\frac{1}{2}$ Aar til 1907 af Villads Villadsen, hvorefter Gaarden købtes af den nuværende Ejer, Laurs Frederiksen.

Lysgaard tilhørte indtil 1889 Niels Nielsen, derefter Sønnen Niels Lauritz N. til 1909, hvorefter Gaarden gik over til Laurs Møller Winther, der endnu har den.

Dejgaard har været ejet af Søren Jørgensen, som siges at have været Skolemester i Vrold, siden af Svend Andersen og dennes Søn, Kammerraad Anders Svendsen. Gaarden brændte 1894. Den daværende Ejer solgte da Gaarden til Niels Svend-

sen, som 1898 afhændede den til den nuværende Ejer, Sognefoged Andreas Andreassen.

Horstedgaard ejedes til 1872 af Jens Andersen, 1872 - 98 af Laurs Laursen. Han var Seminarist fra Gedved, havde en kort Tid været Lærer og holdt en Slags Højskole paa Gaarden. Han døde som Branddirektør i Vejle 1917. Gaarden ejes nu af hans Søn, Thorvald Laursen.

Møgelkærgaard ejedes i forrige Aarhundrede af Christen Steffensen (i hvis Slægt Gaarden havde været, saalænge man kan huske) Efter hans Tid ejedes den af en Niels Knudsen, hvis Enke 1843 giftede sig med Jens Andersen. Dennes Svigersøn, Andreas Steffensen, havde Gaarden til 1911, hvorefter den overtoges af Sønnen, Steffen Steffensen.

Nedergaard ejes nu af Søren Peter Iversen.

Amalienborg tilhørte i første Halvdel af forrige Aarhundrede Chr. Steffensen. Hans Enke giftede sig med Chr. Thomsen, der havde Gaarden til 1853; derefter ejedes den til 1900 af Broderen, Sognefoged Anders Thomsen, og fra 1900 af Hans Hansen.

Justenborg er vistnok opkaldt efter Just Rasmussen, »Helgaardsejer og Bonde«, der ejede den 1787; hans Enke, Else Pedersdatter, havde til sin Død 1801 Gaarden. (Deres Gravsten ligger paa Skanderup Kirkegaard.) I 1834 ejedes den af Niels Hvid. 1843 brændte Gaarden, og Hvid flyttede og genopbyggede den 1843—44. Senere Ejere har været Jacob Baastrup Terndrup (1860), der 1875 solgte Gaarden for 106,000 Kr. til sin Broder, Adam Vilhelm Terndrup, tidligere Ejer af Haraldsmark, og Hofjægmester Chr. F. E. v. Holstein Rathlou til Rathlousdal; denne solgte 1882 Ejendommen til dens hidtilværende Forpagter, Axel Viggo Julius v. Holstein Rathlou, for 80,000 Kr. 1887 købtes den af Peter Sørensen for 84,000 Kr., og 1912 ejedes den af J. A. Olsen.

Fuldbro Mølle hører til de ældste Vandmøller, som vi ved noget om. Den nævnes allerede i Valde-

mar Atterdags Tid, da Kronen erhvervede den med dens Rettigheder, et Fiskeri, kaldet »Woszgaardt« (se S. 107), og et Rørsted¹⁾ samt ¹/₈ Otting Jord paa »Thørring« (o: Taaning) Mark ved Mageskifte for Gods i Harrested og Slotsbjærgby paa Sjælland²⁾. 1485 stadfæstede Kong Erik dette Mageskifte³⁾. Møllen er vel ved Reformationen bleven Krongods. 1580 fritog Kongen Mølleren i »Fielbro« Mølle, der det Aar næsten intet havde malet, »fordi han havde maattet lade Vandet løbe«, for Halvparten af hans Afgift⁴⁾. Syv Aar efter gav Kongen Befaling til, at der i Fuldbro og Vester Møller skulde laves Sigtekværne, da alt det Mel, hvoraf der skulde bages fint Brød til Skanderborg Slot, hidtil altid maatte sendes til Aarhus Mølle⁵⁾. I 1614 var Møllen meget brøstfældig, baade paa Møllehuset, Vandværket, Hjulet og Aalekisten, hvorfor Lensmanden fik Ordre til at lade den istandsætte, »dog med saa ringe Bekostning som muligt«⁶⁾. 1661 var Møllen bortfæstet til Niels Frandsen, og 1665 havde Christian Fischer til Silkeborg den i Pant af Kronen⁷⁾.

I 1684 var Møllen atter forfalden. Fæsteren, Søren Nielsen (Møller), formodentlig Søn af ovennævnte Niels Frandsen, skrev derfor til Kongen:

1) Naar der i Æ. d. A. endvidere omtales et Stednavn „Huskær“, beror dette paa en Fejllæsning (S. 247). Der tales nemlig om „ett fischerj kallis Woszgaardt, och Huszkier [„hvis Kær“, d. v. s. det Kær], och rørsted imellom thennom er paa baade sider“.

2) Æ. d. A. I, 247.

3) Anf. St. 184 og 247.

4) K. B.

5) Anf. St.

6) Anf. St.

7) Topogr. Saml. paa Papir, Rigsark.

„Jeg fattige Mand, som boer i en Ko: Ma: [o: kongelig Maje-stæts] Mølle, som kaldis Fuldbromølle, nødtrengis til for Eders Ko: Ma: allerunderdanigst at andrage, hvorledis ieg nu i mange Aar, til Møllens reparation ingen udviszning hafver bekommit, Uden hafver maatte sette min fattigdom til paa Træ og Tømmer, til møllens vedlige holdelse, paa andre stæder, at kiøbe. Og som jeg det iche nu længer kand formaa, og Møllens Brystfeldighed daglig tiltager og blifver større, Er at befrycte at Møllen skal blifve øde, oc ieg gaa i Armod og Elendighed“¹⁾.

1698 boede i Fuldbro Mølle Anders Jensen og Boeld Knudsdatter. Førstnævnte blev 1699 stævnet for at have malet for Dover Sogn, der skulde søge Ry Mølle. Han forekommer endnu 1707.

Ved Skanderborg Rytterdistrikts Oprettelse kom Fuldbro Mølle ind under dette. Af Fæstere i dette Tidsrum kan nævnes Ole Erichsen 1718, der maaske er identisk med den Oluf Møller, der døde 1732. Efter ham kom Enevold Jensen, død 1755.

I 1761 var Møllen fæstet af Peder Jørgensen, der ved Auktionen over Ryttergodset 1767 købte den til Selvejendom for 3614 Rdl. Endnu 1787 havde Peder Jørgensen den, 1840 og 60 var Ejeren Jacob Fausing, der var gift med Voldborg Basse af Fregerslev. Fausing's Arvinger solgte 1898 Ejendommen til Søren Jørgensen for 57,500 Kr. Der drives nu Træskæreri samt Aalefiskeri med Eksport til Tyskland. Paa Ejendommen holdes Paafugle og Svaner.

Den 19. Maj fandt der en lille Træfning Sted mellem Fjendens Patruljer og vore mellem Nybro og Fuldbro fremsendte Rekognosceringspatruljer, hvorved 1 Mand af vore blev dræbt medens 4 blev saarede.

Mossølund, et Hus ved Bredden af Mossø (nu nedbrudt). Skaringgaard, udflyttet fra Vrold i Slutningen af det 18.

¹⁾ Saml. af Breve, Topographica, Rigsark.

Aarh., ejedes da af Jens Rasmussen Sveistrup, der døde 1804 (Enken 1808). Christen Jensen paa Skaringgaard, der 18. Novbr. 1808 blev gift med Birthe Christensdatter, var vel hans Søn.

Damgaard ejedes 1807 og 1809 af Søren Andersen, derefter af P. Brønnum. Anders Nielsen (i 5 Aar), Niels Petersen til 1913 og derefter Eli Schrøder.

Stensgaard blev udflyttet fra Vrold By af Rasmus Hansen og ejedes derefter af Sønnen, Hans Rasmussen (død 1866), af Peter Hansen til 1870, da Gaarden købtes af Jørgen Seiersen, gift med en Datter af Fausing i Fuldbro Mølle. Ved Gaarden er der 2 Fiskeparker med Ørreder og Karper.

Kirstinelund var den oprindelige Anneksgaard, som udflyttedes og ejedes i en længere Aarrække af Niels Christiansen; derefter købtes Gaarden 1855 af Svigersønnen, Jens Peter Andersen, der havde den til 1875, hvorefter den ejedes af dennes Svigersøn, Christian Taaning Steffensen (død 1910). Gaarden brændte 1886.

Petersminde, Frydsdal og Grøndallund, Huse.

Leegaardslyst, bekendt for sin høje Beliggenhed og pragtfulde Udsigt. Gaarden udflyttedes i 1794 fra Vrold af Kammerraad og Landvæsenskommissær Poul Christensen Leegaard, død 1813, en Stedsøn af den under Skanderborg Dyrehave omtalte Byfoged Ulrik Chr. Tolstrup¹⁾. Derefter ejedes Leegaardslyst af Frikke, som 1833 solgte den til Vilhelm Ferdinand Bruun²⁾, Premierløjtnant, senere Ritmester (død som Postmester i Vordingborg 1867), i hvis Tid Kronprins Frederik (d. 7.) ofte opholdt sig paa Gaarden. 1844 købtes L. af Kand. Knud Holtermann v. Linstow, som 1853 solgte den tilligemed Østergaard for 20,000 Rdl. til Proprietær C. Rasmussen fra Fyn. Han solgte den 1857 ved Auktion til et Konsortium, bestaaende af Kancelliraad, Prokurator Bagger i Skanderborg, Proprietær Pedersen, Sønderskovgaard, og Brænderi-

¹⁾ Om Kammerraad Leegaard se Thane: Skanderborg, S. 66 – 73.

²⁾ Se S. 100.

ejer N. Christensen i Skanderborg. Samme Aar udskiltes en Del af Jorden tilligemed Østergaard, som Christensen overtog. 1865 solgte Bagger L. til Forvalter Johs. Graah fra København for 37,000 Rdl., og 1889 byttede Graah med Jens Thomsen Jensen i Foerlev Nymølle, der fik Leegaardslyst og døde 1914. Nu ejes Gaarden af hans Søn, Hans Peter Baastrup Jensen.

Fra 6.—12. April 1808 havde Leegaardslyst Indkvartering af spanske Tropper, nemlig Soldater af Regimenterne, Zamora, El Infante, El Rey, Algarbe, Almanza og Guadalaxara¹⁾, og i Juli 1849 laa her 200 tyske Soldater (den »bückeburgske Armé«).

Oberst Høeg-Guldberg i Aarhus beretter 1832, at han ved Leegaardslyst saa en mægtig Gravhøj, der da var udhulet af Ejeren og forvandlet til Faaresti; dér var for kort Tid siden fundet Brudstykker af et Skjold. Længere imod Vest i en Dal var der Levninger af et særdeles stort »Offersted«: Stenblokke indesluttede en Plads, 50 Al. lang og 20 Al. bred. Midt i Indhegningen laa der en lille Høj, 2 Alen i Højden. Mod Øst stod der et Alter, mod Vest et andet med store Overliggere²⁾.

Denne ødelagte Langdysse er der endnu sørgelige Rester af ved en Granplantage i den vestlige Del af Marken. En af Stenene herfra blev — ved et besynderligt Tilfælde, synes man — opstillet i Dyrehaven til Minde om Proprietær Langballe, der omkom under Forsøget paa at redde en Dreng fra at drukne. Det blev ogsaa en »Offersten«.

Moselund, et Hus i Vesterlose (omtalt 1860).

¹⁾ Fam. Leegaards Optegnelser. (Statsbibl.)

²⁾ Indberetning til Nationalmuseet.

Nørlund, Nørskovlund, Leegaardslund (forhen kaldet Nørrerør), 3 Gaarde.

Lillevang og Vesterlund, 2 Huse.

Følgende Steder er nu forsvundne eller hører under Skanderborg Købstad:

Skanderborg Slot paa Slotsholmen, solgt ved Auktion 1767 og i det væsentligste nedbrudt 1768—70. (Se Litteraturen om Byen og Slottet, særlig Karl Hansens og Thanæs Bøger.)

Slotsgaarden, der 1801 ejedes af Maria Dorthea Lauritzen f. Bertelsen, Enke efter Amtsfuldmægtig Hans L., og Slotsgrundene, der omtales 1787 og 1840, har formodentlig været Boliger paa Slotsholmen.

Barakkerne (nu under Købstaden) har vel efter Rytternes Tid væsentlig været beboet af Smaakaarsfolk. 1887 boede her bl. a. en Kvinde, som „nærer sig af got Folkes gaver, Signen og Spaadom“. Der fandtes dog ogsaa „honette“ Folk iblandt, saaledes i 1801 pens. Kommandør Christian Thura og Hustru Helene Weincke. Lovisenlund og Toldboden hørte ligeledes 1840 endnu under Skanderup Sogn.

Friheden har vel været et Hus paa Slotsholmen; det var 1801 beboet af Anders Schou, Organist ved Slotskirken.

Fiskerhuset i Dyrehaven nævnes 1801 og 1804 og var da beboet af Fisker Bertel Lucasen (Fader til Lucas Bertelsen Molbeck i Skanderborg).

Brohuset, ligeledes i Dyrehaven, omtales 1787 og var da beboet af to Daglejerfamilier. Maaske er det det samme som Fiskerhuset og har da ligget der, hvor det senere Skovfogedhus laa og hvor nu Vandværket ligger.

Kapellanhuset, (der ogsaa nævnes 1801, kunde maaske være en Fejlskrift for Kappelaage, et Hus, der 1789 og endnu i Mands Minde laa udenfor Dyrehaven ved Landevejen, hvor en lille Bæk fører Vandet fra Sortesø ud i Storesø. 1834 var det beboet af en Skovfoged. (Paa et Kort fra 1817 kaldes en Ager Vest for Sortesø Kappel-Faldet.)

Roligheden, Tyskerhuset og Jomfruhuset, tre Huse, der nævnes i Mandtalslisterne 1834 (sidstnævnte ogsaa 1860), har dog maaske ligget paa et andet Sted i Sognet.

Paa Markskællet mellem Vrold og Illerup har der ligget en Vandmølle, kaldet Illerup Mølle, hvorom

Navnet Illerup Møllebro ved Landevejen til Ry endnu minder. Denne Mølle fik Bønderne i Vrold 30. Februar 1579 Lov til at nedbryde, da den gjorde dem stor Skade paa deres Enge. Desuden ønskede Kongen at indtage noget af Vrold Bys Mark mellem Byen og Kobbelet og lægge det til sidstnævnte. Lensmanden, Claus Glambech, skulde da paase, at Møllen straks til Foraaret blev nedbrudt og at Bønderne fik den til Møllen liggende Ejendom uden Landgilde i Stedet for den Jord, de skulde miste, dog skulde de stille Mølleren tilfreds for hans udgivne Stedsmaal (Indfæstning)¹).

Vosgaard²) var Navnet paa to Fiskergaarde, af hvilke den østre rimeligvis laa ved Fuldbro Mølle i Taaning Aas Udløb i Mossø, den vestre derimod i Tyrsting Herred, hvor Mossø har Afløb i Gudena. Østre Vosgaard fandtes allerede paa Kong Valdemars Tid (se under Fuldbro Mølle). 1485 nævnes den igen i et Sognevidne³).

¹) K. B.

²) Saaledes hed ogsaa en Viborg Domkapitels Fiskegaard ved Langvejle Aas Udløb i Limfjorden. (Heise: Diplom. Viberg, S. 43 o. flg.) Navnet kommer utvivlsomt af Os o: Aamunding.

³) Æ. d. A. I, 184.

Lidt om Aarhusegnens Arkæologi og „Røverhøjen“.

AF HANS KJÆR.

Naar Oldtidsforhold kun sjælden har givet Anledning til Omtale i disse Aarbøger, beror det ikke alene paa Vanskeligheden ved at behandle et mindre Omraades Enkeltheder. Vel er Kundskaben om Oldtiden endnu saa begrænset, at den enkelte Lokalitet vanskelig kan skildres uden paa Baggrund af det fra hele Landet samlede Billede, men der kan dog, som det jo ogsaa er sket, fremdrages lokalt afgrænsede »Provinser« med udpræget Ejendommelighed. Dette gælder imidlertid ikke Aarhusegnen. Aarhus Omegn, det »gamle Aarhus Amt«, er vistnok den Del af Jylland, der nutildags er fattigst paa Mindesmærker. Ved en Gennemarbejdning af Amtet, som for største Delen er foretaget i nyere og nyeste Tid, har der i de 6 Herreder kun kunnet paavises ca. 1200 forhistoriske Punkter, op mod 200 i hvert Herred. Det er ikke blot langt mindre end i de omliggende Egne, — Gl. Skanderborg Amt tæller 4000, Randers Amt 4500 — men falder navnlig stærkt i Øjnene ved Sammenligning med Viborg Amt, hvor flere af Herrederne hver for sig tæller flere Mindesmærker end hele Aarhus Amt, og maales ved, at Viborg Amt tæller ca. 650 fredlyste Mindesmærker, som altsaa endnu er i det væsentlige bevarede, medens Tallet for Aarhus Amt kun er 31. Og for den, som færdes i Egnen, er